

Володимир Титов

ТИТОВ Володимир Данилович – доктор філософських наук, професор кафедри логіки Національного університету «Юридична академія України» імені Ярослава Мудрого (м. Харків). Сфера наукових інтересів – історія та теорія юридичної логіки, історія американської філософії права.

ЛОГІКО-ФІЛОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ Л. ПЕТРАЖИЦЬКОГО

У статті розглядається ідейний внесок до юридичної логіки видатного теоретика права Л. Й. Петражицького.

Ключові слова: психологічна дедукція, аналогія в праві, позиційна логіка.

В історії взаємозв'язку логіки та юриспруденції становить значний інтерес теоретична позиція дореволюційного російського і потім польського правознавця Лева Йосиповича (Леона) Петражицького (1867 – 1931). Його опубліковані за життя праці дозволяють говорити про нього як про видатного цивіліста ([5], [12], [13], [14], [15]), теоретика ([2], [8]), філософа ([11]), соціолога та психолога ([6]) права, а також як про політичного діяча ([4], [9], [10]) та реформатора університетської освіти ([3]).

Хоча ще на початку 1970 -х років О. А. Івін [1] відзначав важливу роль Петражицького у формуванні логіки норм і оцінок, його логічні погляди у вітчизняній літературі не досліджувалися. Крім того, до недавнього часу залишалися неопублікованими його рукописи пізнього, польського періоду, що відносяться до з'ясування місця логіки в юриспруденції. Публікація цих рукописів спочатку в Польщі, а потім і в російській перекладі [7] дозволяє більш повно судити про логічних поглядах Петражицького. Разом із тим, слід враховувати, що багато рукописних матеріалів, над якими він працював, загинули під час війни. Тому судження про його логічні погляди не може претендувати на повноту і спирається тільки на опубліковані ще в петербурзький період роботи, а також на публікації його рукописів варшавського періоду.

Хоча в пізніх роботах нічого не говорить про впливову в 1920-1930-х роках течію логічного позитивізму, цілком можливо, що теоретична атмосфера, пронизана ідеями цієї течії, спонукала Петражицького звернутися до дослідження логічних питань у правознавстві.

Інша, набагато більш істотна, мотивація могла визначатися потребою в упорядкуванні власне правового матеріалу – у визначеннях, аналізі та систематизації правових категорій, класифікації правових явищ, техніки тлумачення норм і т.ін.

Перші свідчення звернення Петражицького до логіки ми знаходимо у «Вступі до вивчення права і моральності. Емоційна психологія» (1905). У Передмові до цієї роботи Петражицький писав, що в даному творі розглядаються питання формування нової дисципліни, політики права, «що служить прогресу і вдосконаленню існуючого правопорядку шляхом наукової, методичної та систематичної розробки відповідних проблем» [6, с. VII]. Петражицький уважав, що її створення було б відновленням доктрини природного (розумного, ідеального, філософського) права. Внаслідок численних непорозумінь у тлумаченні змісту і значення цієї доктрини, а також низки несприятливих історичних обставин, в особливості політичної реакції після Французької революції, на початку XIX століття сталося раптове падіння школи природного права. З цього часу історична і практично-догматична розробка позитивного права визнавалася єдиною можливою наукою в галузі права. Ця подія призвела до того, що «правознавство та інші дотичні до суспільного ладу науки ... виявилися позбавленими принципового та ідеального керівництва і частиною зайнялися історичною і догматичною мікроскопією, частиною ж впали в поверхнево-утилітарний, «практичний» у вульгарному сенсі цього слова напрям, позбавлений загальних принципів, ідей та ідеалів» [6, с. IX]. (Петражицький мав на увазі «реалістичну» школу «юриспруденції інтересів» на чолі з Рудольфом фон Ієрінгом). На думку Петражицького, такий напрям у юридичній науці «робить досить сумний вплив на законодавчу політику і на правосуддя, і взагалі отруює і деморалізує суспільне життя і народну психіку» [6, с. IX].

Заклик до «відродження природного права» Петражицький не пов'язував з тими підставами, на які спиралися представники попередніх природно-правових вчень, з їх прийомами мислення, а також з висловленими ними теоретичними поглядами та вимогами. На його думку, у школи природного права не було в розпорядженні системи засновків і наукового методу, необхідних для досягнення обґрунтованих політико-правових положень, і не було навіть розуміння, у чому мають полягати ці засновки і яким має бути метод політико-правового мислення. Він уважав, що в основу наукової політики права має бути покладено вивчення причинних властивостей і причинної дії права взагалі, а також різних його видів і елементів в особливості.

«Природність» права Петражицький убачав у його вкоріненості в психіці індивідів і суспільства. Він писав: «Право є психічний фактор

спільного життя і воно діє психічно. Його дія полягає, по-перше, у збудженні і придушенні мотивів до різних дій, і стриманості (мотиваційна або імпульсивна дія права), по-друге, у зміцненні і розвитку одних схильностей і рис людського характеру, в послабленні і викорінюванні інших, взагалі у вихованні народної психіки у відповідному характеру і змісту діючих правових норм напрямків (педагогічна дія права)» [6, с. XI]. З цієї точки зору діюча в кожен даний історичний момент система правових норм є лише одним із ступенів соціального виховання, який змінюється по мірі виконання своєї виховної функції іншою системою правового виховання, пристосованою до вже досягнутого рівня народної психіки. «Ідеалом є ... довершене панування дієвої любові в людстві» [6, с. XII]. Таким чином, як можна зрозуміти Петражицького, прогрес права визначається його рухом і наближенням до морального ідеалу, а ключ до розуміння цього руху лежить у сфері психології.

Він писав: «Політика права є психологічна наука. Її теоретичним базисом має бути спільне психологічне знання факторів і процесів мотивації людської поведінки і розвитку людського характеру і спеціальне вчення про природу і причинні властивості права, зокрема вчення про правову мотивацію і вчення про правову педагогіку» [6, с. XIII].

Петражицький уважав, що «основним методом політико-правового мислення є психологічна дедукція» [6, с. XIII]. Йдеться про умовиводи на підставі засновків щодо тих психічних подій, які повинні впливати в результаті дії начал та інститутів права, або відносно тих законодавчих засобів, які здатні викликати бажані психічні ефекти. Поряд з психологічною дедукцією можливе застосування й індуктивного методу, яким може користуватися політика права для перевірки правильності дедуктивних висновків.

Отже, лейтмотивом даної книги була теза, що «в основу правознавства має бути покладена психологічна точка зору» [6, с. XIII]. Однак, висувачи цю тезу, Петражицький не бачив у сучасній йому психології реальних успіхів в галузі вивчення природи і властивостей права: «Теперішня психологія, внаслідок того, що в її основі лежать ... істотні вади і непорозуміння, не являє собою гідного фундаменту для побудови ... теорії права, моральності, естетики, педагогіки, політики тощо. Для успішної побудови цих та інших ... наук потрібна перш за все перебудова існуючої психології» [6, с. XIII].

Характеристика запропонованих Петражицьким психологічних новацій не є предметом даної статті. Досить сказати, що подібно авторитетним логікам його часу (Міллер, Зігварт, Вундт та ін) Петражицький ще чітко не відділяв логіки від психології, і тому його подальші міркування логічного характеру як би «вплетені» в загальний контекст психологічного підходу до права.

Проте, Петражицький на початку ХХ століття вже ставив питання, які згодом, починаючи з епохальних робіт Г. Кельзена («Чисте вчення права», 1936) та Х.Л. А. Харта («Поняття права», 1961) багато в чому визначили тематичний репертуар і хід розвитку світової філософсько-правової думки .

Так, вже на самому початку першої глави розглянутої праці Петражицький зазначив, що в сучасній йому науці немає «визначених наукових відповідей навіть на такі основні і елементарні питання, як що таке право, норма права, права, котрі ми приписуємо собі та іншим і т. ін. ... З цих та інших основних питань йдуть нескінченні і безрезультатні суперечки, і ця спірність основних питань правознавства з плином часу не зменшується, а збільшується; хаос, що тут панує, тільки зростає, і наукового прогресу не помічається» [6, с.1].

Петражицький припустив, що цьому хаосу посприяв і неефективний спосіб вивчення правових явищ. Проблема полягає в тому, що в основі науки про право з давнини лежить істотне непорозуміння відносно того, в якій сфері можна знайти і спостерігати правові явища і як їх слід вивчати.

Припустимо, що ми маємо справу із судженням:

«Орендар А. зобов'язаний сплатити поміщику В. домовлену за договором орендну плату 5000 р .» або «поміщик В. має право на отримання з орендаря А. 5000 р.»

У даному випадку ми маємо правове явище, але де воно і як його вивчати?

На думку Петражицького, було б помилково думати, що воно знаходиться десь у просторі між А. і В., тобто існує фізично. Правильна відповідь на це питання «може і повинна бути ... тільки така, що правове явище є в даному випадку в психіці тієї третьої людини О., яка вважає, що А. зобов'язаний до сплати, а В. має право отримати 5000 р.» Таким чином, правові явища складаються в тих психічних процесах, які виражаються у формі приписування різним репрезентованим істотам або їх класам «обов'язків» і «прав». Тим часом, продовжує Петражицький, зміст науки про право, постановка і спроби вирішення її проблем визначаються «оптичним обманом» : представники цієї науки не бачать правових явищ там, де вони дійсно відбуваються, а «вбачають їх там, де їх насправді зовсім немає і неможливо знайти, спостерігати і пізнавати, тобто у Світі, зовнішньому по відношенню до того суб'єкта, що переживає правові явища» суб'єкта.

Петражицький уважав, що характер проблем сучасної йому теорії права і відповідних рішень буває трояким.

Припустимо, що перед якимсь логіком поставлена задача провести аналіз наступних трьох суджень.

1. «Служитель знаходиться у передпокої».
2. «Зевс є цар олімпійських богів».
3. «Казна володіє великим майном».

Нехай наш логік вирішує цю задачу в такий спосіб. Для відшукування логічного суб'єкта першого судження він відправляється до передпокою, на своє щастя знаходить там служителя, приводить його до того, хто чекає на рішення і з торжеством заявляє: «Ось суб'єкт першого судження». При встановленні суб'єкта другого судження він теж не зустрічає ніяких труднощів: він надто освічена людина, щоб вірити в існування Зевса, а тому він з упевненістю стверджує, що «в даному випадку суб'єкта немає, а за відсутністю суб'єкта немає і судження» [6, с.2].

В обох цих випадках для логіки питання про реальне існування об'єкта, який в судженні вказано терміном, що позначає суб'єкт цього судження, зводиться до встановлення істинності чи хибності даного судження, але не до того, існує чи ні судження, що його містить. Істинність або хибність судження є характеристикою епістемологічною та практичною, а не власне логічною. Іншими словами, для логіки питання про істинність суджень вирішується за її межами, оскільки хибне судження за своєю формою є таким самим судженням, як і судження істинне.

Більш складною і тонкою проблемою може уявлятися логікові питання про суб'єкта третього судження. Він стане пропонувати різні міркування про те, хто власне є тут суб'єктом. Наприклад, він може запропонувати повірити в існування в даному випадку особливого величезного організму, названого «казною».

Петражицький справедливо вважає, що в основі всіх наведених вище суджень лежить непорозуміння щодо того, де знаходяться і якими повинні бути відшукувані суб'єкти. «Вони знаходяться, звичайно, в самих судженнях (у свідомості тих, хто переживає відповідні судження), як їх складові частини, і аж ніяк не десь у просторі, поза судженнями, в передпокої, в хмарах Олімпу і т. ін.» [6, с.3]

Через це непорозуміння часто виникають помилкові рішення трьох типів:

1) перше, *наївно-реалістичне* рішення полягає у помилковому прийнятті знайденого в неналежній сфері (в передпокої) дійсно існуючого предмета (служителя) за те, що ми шукаємо, яке насправді має зовсім іншу природу і знаходиться в зовсім іншій сфері (у самому судженні);

2) друге, *наївно – нігілістичне* рішення полягає в помилковому запереченні існування того предмета думки, який безсумнівно існує у самому судженні («Зевс є») в силу заперечення існування самого предмета (живого Зевса в хмарах Олімпу);

3) нарешті, рішення третього типу, «ворожіння щодо існування і природи предметів і відповідні глибокодумні або фантастичні побудови» Петражицький назвав *наївно – конструктивними* теоріями.

У науці про право є відділ, за своєю природою аналогічний вченню логіки про елементи суджень, зокрема присвячений вченням про суб'єкти, яким приписуються юридичні обов'язки і права. «Там ми переконаємося, що помилкові вчення сучасної науки права являють досить точну копію наведених зразків визначення логічних суб'єктів» [6, с. 5]. Так, доводиться зустрічатися з «помилково – реалістичним вченням про «фізичні» суб'єкти права («живі людські індивіди»), з нігілістичними теоріями інших розрядів суб'єктів прав, з невірою в існування безлічі безсумнівно існуючих суб'єктів, обов'язків і прав через відсутність віри в існування у зовнішньому світі різних істот, яким правова психіка різних народів приписувала і приписує права та обов'язки, і з цілим рядом конструктивних теорій з приводу казни і подібних суб'єктів, у тому числі з теорією особливих понад-індивідуальних організмів, з метафізичними побудовами особливих інтелігібельних істот і т. ін.» [6, с.5].

Петражицький наводить приклад сучасної йому теорії норм права, що зводить норми до велінь (до наказів і заборон одними на адресу інших). Вона має наївно-реалістичний характер, оскільки у деяких випадках вдається відшукати такого роду реальні події (веління), а саме оскільки люди, переживаючи правові судження, посилаються на відповідних людей, наприклад, монархів, якими видані веління. Але люди часто посилалися і продовжують посилатися на більш авторитетні для них веління, ніж веління людей, а саме на веління богів. «На відміну від середньовічної юриспруденції, що включала в себе ґрунтовні вчення про божі закони, сучасна теорія права вірить лише в існування людського законного права (настільки ж неправильний нігілізм, як і відсутність віри в те, що боги можуть бути суб'єктами права). В області так званого звичайного права, де люди посилаються при приписуванні собі та іншим прав і обов'язків зовсім не на чийсь веління, а на те, що «так чинили предки» і т. ін. У сучасній науці про право тривають спроби конструювати неіснуючі веління, під заголовком «загальної волі» народу і т. ін. (конструктивні теорії). При цьому деякі фахівці в галузі людського законодавства не обмежуються змішуванням норм права з веліннями, а конструюють за допомогою різних глибокодумних міркувань і фікцій наявність загальної згоди, визнання цих велінь зі сторони всіх громадян (хоча не тільки про визнання, але й про знання всіх законів з боку всіх громадян не може бути й мови)» [6, с.5-6].

Такі ж труднощі і помилки повторюються у вченнях про обов'язки, права тощо. Наприклад, такі юридичні судження, як «Казна має право

власності на такий-то ліс у такий-то губернії; всі зобов'язані утримуватися від самовільної вирубки», на думку Петражицького, представляють для сучасної науки про право цілий ряд карколомних проблем і непорозумінь. Треба, насамперед, знайти або побудувати в уяві суб'єкта цього права власності, потім треба досліджувати цього суб'єкта для знаходження того, що власне у нього є, що таке його право власності; суб'єктами відповідних обов'язків виявляються всі люди (взагалі стільки людей, скільки їх є на земній кулі); до них всіх направляються заборони зазіхати на предмет права власності, потім виникає питання про визнання заборон з боку всіх людей і т.д. У фантастичному світі сучасних юридичних теорій такі ж мільярди різних подій відбуваються з приводу купівлі кожної дрібниці, з приводу права власності на перо, на шпильку і т.ін.

Проте, як вважав Петражицький, усі ці умоглядні спекуляції про нібито мільярди значущих для права явищ зникають, якщо звільнитися від «оптичного обману». У разі визнання права власності у казни «всіма», насправді немає мільярдів суб'єктів, обов'язків, заборон, визнає тощо. Є лише одне правове явище – у свідомості того, хто приписує казни право власності на ліс, а «всім» обов'язок утримуватися від рубки. Є цілком реальний суб'єкт права – той, хто думає про «казну». Є суб'єкт обов'язку – «всі», «будь-хто» і т. ін. Тут один суб'єкт, і він знаходиться в свідомості того, хто переживає правове судження, а не безліч суб'єктів, розсіяних по всій земній кулі [6, с. 6].

Характеризуючи науковий метод вивчення правових явищ та їх елементів, Петражицький виходить з того, що основним методом вивчення явищ як фізичного, так і духовного світу є спостереження. Однак через відсутність у нас здібності спостерігати те, що відбувається в чужій душі, для нашого спостереження абсолютно доступні лише сфери буття правових феноменів у нашій власній психіці, свідомості нашого «Я». Тому Петражицький вважає, що єдино можливим способом спостереження правових явищ є метод самоспостереження або інтроспективний метод. Під ним слід розуміти, як звернення внутрішньої уваги на психічне явище, що цікавить нас, під час його переживання (самоспостереження в тісному сенсі (спостереження голоду, спраги, зубного болю тощо під час їх переживання), так і спостереження наших уявлень про вже пережиті акти сприйняття (наприклад, спогади про вчорашній зубний біль).

Крім такого роду *простих* спостережень, широко поширені і спостереження *експериментальні*. Під експериментальним слід розуміти спостереження, ускладнене умисним впливом на спостережувані явища, завдяки застосуванню спеціальних засобів для їх виклику, зміни чи

припинення. Застосування цього методу далеко не завжди вимагає особливих лабораторій, машин чи інших спеціальних знарядь – у науці взагалі та у правознавстві зокрема можна обмежитися розумовими експериментами (Петражицький назвав їх внутрішніми). Наприклад, засобом для вивчення сорому, гордості, честолюбства, вдячності, ображеного самолюбства, ревнощів тощо можуть бути експерименти, що складаються у створенні в своїй фантазії таких ситуацій, які здатні викликати відповідні хвилювання. Всі ці різновиди інтроспективного методу Петражицький вважає застосовними і при вивченні правових явищ.

Наступний крок у методології подібного психологічного моделювання пов'язаний з широким застосуванням аналогій між власними переживаннями дослідника і переживаннями інших людей. Ступінь ймовірності таких умовиводів за аналогією залежить від різних обставин: наприклад, від того, чи маємо ми справу з правдивою або схильною до брехні людиною, чи є в даному випадку якісь приводи для припущення неправдивості (напр., з боку злочинця на суді) або таких приводів немає і т. ін. Тому наукове дослідження чужих психічних переживань припускає, крім наукового пізнання таких же власних переживань, ще й наукову критику придатності чужих дій (у тому числі чужій усній або письмовій мові), як фактичних даних для припущення психічних процесів даного роду .

Припущення щодо чужих психічних переживань виробляються завжди в логічній формі умовиводів за аналогією на підставі знання: 1) власних внутрішніх, 2) власних зовнішніх і 3) чужих зовнішніх рухів або станів. Шляхом вивчення зовнішніх проявів певної категорії психічних переживань ми можемо знайти деякі їх закономірності, які стосуються людей певного класу (напр., народу, раси), або людей взагалі. Здобувши такого роду загальні відомості, ми маємо засновки для дедуктивних умовиводів у конкретних випадках, тобто для умовиводів не за аналогією наших індивідуальних і чужих індивідуальних рухів, а шляхом підведення конкретних чужих рухів під відповідні загальні положення .

Центральним для пізніх логіко-філософських досліджень Петражицького є поняття «позиції».

На його думку, це поняття дозволить подолати недоліки як європейської, так і англо-американської логіки. «Обидві логіки, і англійська, і континентальна, являють собою науки, сконструйовані з вадою, а саме – [що] [вони] складаються з лав вельми кульгаючих, можна б сказати, жакливо кульгаючих теорій і правил, і що для належної побудови логіки слід ввести класи і поняття значно більшого охоплення» [7, с. 779].

Щоб подолати розрив між ними, Петражицький пропонує третій шлях побудови логічної теорії, зорієнтованої на уточнене розуміння принципу (закону, аксіоми) виключеного третього. Він наводить приклад двох взаємно-суперечливих суджень: «Цар богів -олімпійців Юпітер ще не повернув мені п'ять франків, які позичив у мене в минулому році в Парижі на ремонт корсета своєї дружини Юнони» і «Цар богів -олімпійців Юпітер вже повернув мені ... » і т. д. Обидва ці судження хибні. Аналізуючи зміст речення про позику Юпітера, ми знаходимо, що в ньому міститься більше десяти складових частин, які можна представити у вигляді окремих пропозицій: що існують боги, що вони живуть на Олімпі, що у них монархічний лад, що існує цар-бог на ім'я Юпітер, що він відноситься до групи богів-олімпійців тощо. «Відповідні прості, далі нерозкладні смисли, тобто зміст суджень або пропозицій чи, ... інших об'єктів, що мають подібні смисли, ми назвемо для стислості «позиціями». У реченні про позику міститься багато таких позицій, більше десяти, у реченні «Існують боги» – одна [7, с. 781].

У більшість пропозицій міститься не одна, а декілька позицій. Це стосується навіть коротких пропозиціям на кшталт «Ян спить», « Ян сів» і т. ін. Якщо ми кому-небудь або чому-небудь приписуємо стан сну, то в цій позиції передбачається, що існує те, чому ми приписуємо стан сну. Тому пропозиція «Юпітер спить» є хибною вже тому, що Юпітер не існує. Переважна більшість предикатів містить в собі приписування реального існування того, до чого вони застосовуються. Інші предикати вносять в пропозицію додаткові позиції такого змісту, що суб'єкт являє собою тіло, матеріальний предмет (наприклад, він твердий, м'який, гнучкий, смачний, несмачний, стоїть, лежить, вдарив, впав, зігнів тощо). Ще інший приклад – що ця жива істота спить, їсть, зітхає, кашляє, весела, здорова, хвора). Ще інший – що суб'єкт X є людиною (наприклад, посміхається, плаче, розмовляє, пише, читає, померла, схудла, марнотратна, повернулася додому тощо. Таким чином, між різними позиціями в судженнях і пропозиціях існує безліч різних відносин. У першу чергу, нас має цікавити та обставина, що необхідною умовою істинності одних позицій є істинність інших позицій, так що у разі неістинності останніх необхідно неістинні й перші. Наприклад, «X спить» передбачає позицію, що «X живий». Такі позиції, істинність яких залежить від істинності інших, Петражицький назвав *залежними позиціями*, а ті позиції, від яких залежить істинність даної позиції – *домінуючими позиціями* . Домінуючих позицій може бути значна кількість, причому може бути так, що одна позиція А залежить від іншої позиції В, та в свою чергу залежить від позиції С, та далі залежить від D, так що ми маємо ланцюжок залежностей, і спрос-

тування вихідної позиції спростовує всі наступні (наприклад, в пропозиції про Юпітера). Таким чином, домінуючі позиції можуть бути, а можуть і не бути незалежними позиціями.

Петражицький зазначав, що завдяки введенню категорії позиції можливо розширення традиційної логіки шляхом аналізу імперативних, запитальних, окличних, дезідеративних висловлювань (він називав їх «сентенціями»). Це дозволяє говорити про прагнення до розробки неklasичної модальної і інтенціональної логіки, яку Петражицький називав «позиційною логікою». До неї повинен був відноситися аналіз контекстів, ситуацій, часових модусів висловлювань і т. ін.. Однак, на відміну від логічних позитивістів його часу, Петражицький не пов'язував свої дослідження з символічною логікою, з її ідеологією і формальним апаратом. Тому багато його ідей залишилися нереалізованими і були вже незалежно від нього сформульовані іншими авторами тільки в другій половині ХХ століття.

Література

1. *Ивин А.А.* Логика норм /А.А. Ивин. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1973. – 121 с.
2. *Петражицкий Л. И.* Теория права и государства в связи с теорией нравственности. [Том 1 – 2] /Л. И. Петражицкий. – С.-Петербург: Типография СПб акц. общ. «Слово», 1907. – 656 с. (совр. изд. – Теория права и государства в связи с теорией нравственности / Л. И. Петражицкий; СПб.: Лань, 2000. – 606 с.
3. *Петражицкий Л. И.* Университет и наука. Опыт теории и техники университетского дела и научного самообразования. С приложениями: о высших и специальных учебных заведениях и о среднем образовании/Л. И. Петражицкий. – СПб., 1907. – Т. 1-2.
4. *Петражицкий Л. И.* Речь профессора Л. И. Петражицкого, депутата 1-й Государственной думы: по стенографическому отчету / Партия народной свободы. – Санкт-Петербург: Тип. Б. М. Вольфа, 1907. – 16 с.
5. *Петражицкий Л.* Акционерная компания. Акционерные злоупотребления и роль акционерных компаний в народном хозяйстве. По поводу предстоящей реформы акционерного права/Л. И. Петражицкий. – СПб.: Тип. Минва финансов, 1898. – 220 с.
6. *Петражицкий Л. И.* Введение в изучение права и нравственности. Эмоциональная психология/Л. И. Петражицкий. – С.-Пб.: Типография Ю. Ж. Эрлих, 1905.- 358 с.
7. *Петражицкий Л. И.* Новые основания логики и классификация наук [Текст] /Л. И. Петражицкий; Теория и политика права. Избранные труды / науч. ред. Е. В. Тимошина. СПб.: «Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2011. – С. 775 – 851.
8. *Петражицкий Л. И.* К вопросу о социальном идеале и возрождении естественного права: Отдельный оттиск из журнала «Юридический Вестник» 1913 г., кн. III/Л. И. Петражицкий. – Москва, 1913. – 57 с.

9. *Петражицкий Л. И.* О женском равноправии/Л. И. Петражицкий. – Петроград: Типография М. Меркушева, 1915. – 16 с.

10. *Петражицкий Л. И.* О ритуальных убийствах и деле Бейлиса/ Л. И. Петражицкий. – С.-Петербург: Типография т-ва «Общественная Польза», 1913. – 32 с.

11. *Петражицкий Л. И.* Очерки философии права. Вып. 1. Основы психологической теории права. Обзор и критика современных воззрений на существо права/Л. И. Петражицкий. – С.-Петербург: Типография Ю. Н. Эрлих, 1900. – 138 с.

12. *Петражицкий Л. И.* Акции: Биржевая игра и теория экономических кризисов. Том первый, Об акционерном деле и типических ошибках при оценке шансов неизвестной прибыли/Л. И. Петражицкий. – С.-Петербург: Типография М. Меркушева, 1911. – 307, X.c

13. *Петражицкий Л. И.* Права добросовестного владельца на доходы с точек зрения догмы и политики гражданского права/Л. И. Петражицкий. – С.-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1897. – 435, XII с.

14. *Petrażycki L.* Die Fruchtvertheilung beim Wechsel der Nutzungsberechtigten vom Standpunkt des positiven Rechts und der Gesetzgebung: drei civilrechtliche Abhandlungen / von Leo v. Petrażycki. – Berlin: Müller, 1892. – XI, 268 S.

15. *Petrażycki L.* Die Lehre vom Einkommen Petrażycki / L. Petrażycki. – Berlin: Müller, 1893.—1895.

Titov B.

ЛОГИКО-ФИЛОСОФСЬКІЕ ВЗГЛЯДИ Л. ПЕТРАЖИЦКОГО

В статье рассматривается идейный вклад в юридическую логику выдающегося теоретика права Л. И. Петражицкого.

Ключевые слова: *психологическая дедукция, аналогия в праве, позиционная логика.*

Titov V.

LEON PETRAZHITSKY'S LOGICAL AND PHILOSOPHICAL VIEWS

This paper deals with ideological contribution to the legal logic, made by legal theorist Leon Petrazhitsky.

Keywords: *psychological deduction, analogy in law, positional logic.*

Надійшла до редакції 7.03.2014 р.